
KENTSEL MORFOLOJİYE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM

Melih Birik

Kırklareli Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
melih.birik@klu.edu.tr

ÖZET

Günümüzde kentlerin değişim ve dönüşüm biçimlerinin öngörülerin dışında farklı dinamiklerin etkisiyle geliştiği görülmektedir. Küresel sermayenin akışı, teknolojik atılımlar, küresel ekolojik tehditler, inşaat ve rant ekonomisine dayalı ekonomik büyüme, artan enerji ihtiyacı, küresel göç gibi olguların mekanda bıraktığı izler yeni, güçlü, baskın ve bir o kadar da yıkıcıdır. Var olana eklenmek, sürdürmek, anlamlandırmak yerine onun izlerini silmeye, hatta kendi varlığını da ortadan kaldıracak yeni müdahalelerin oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Bu durumda mekânsal niteliklerin sürdürülebilirliği tehdit altındadır. Tehdit altında olanın sadece kentin fiziksel formu ve strüktürünün olmadığı, mekânın bütüncül anlamı, kimliği olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de bu süreç, "Kentsel dönüşüm" adı altında gerçekleştirilen tekil mimari projeler ve yapı adalarını kapsayan müdahalelerle gündeme gelmiş fakat bu farklılaşma sürecinin nasıl tanımlanabileceği, müdahalelerden etkilenen mekânın hangi ilişkiler bağlamında sorgulanması gerektiği, mekânın kimliği ve sürdürülebilirliği konusunda ortak bir değerlendirme platformu oluşmamıştır. Kentsel morfoloji araştırmalarının içeriği ve yaklaşımının bu kapsamda yeniden tartışılarak, bütünleştirici bir platform olarak geliştirilmesi mümkündür. Morfoloji araştırmaları, farklı araçlarla kent plastiği ya da mekânsal izlerin sorgulandığı tekil analizler yerine, mekânsal niteliklerin bir arada değerlendirilmesine imkân tanıyan bütünleştirici kentsel morfoloji kapsamında ele alınmalı, kentsel kimliğin sürdürülebilirliğine yönelik tasarım ilkelerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmelidir. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak bildiriye kentsel morfolojiye bütüncül yaklaşımın amaç, yöntem ve araçlarının tanımlanması ve uygulama deneyimlerinin tartışılması amaçlanmıştır.

1. KENTSEL MEKÂNI BİR BÜTÜN OLARAK DÜŞÜNMEK

Geçtiğimiz süreçte, Euclidean Mekân ya da salt algıya dayalı temeller üzerine yapılandırılmış mimari ürünler eleştiri konusu olmuştur (Norberg-Schulz, C. 1971:11,12). Kentsel mekânda yer alan mimari ürünlerin kent bağlamıyla kurduğu ilişki sadece mimari tasarım sorunu değil kentsel bütünün varlığı ve kent kimliği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getiren güncel bir sorun olarak tartışılmaya devam etmektedir. Bu yaklaşımın paralelinde, batı toplumlarında

hâkim olan düşünme modelinin nedensel, hiyerarşik ve ikili karşılıklar (tek/çok, biz/onlar, erkek/kadın vs.) üzerine inşa edildiği savı bulunmaktadır. Krier'in yapılar ve boşluklar arasında kurduğu dengeyle kentsel mekânı tanımlaması, dış mekân olarak ifadelendirdiği yapılar arası boşlukların çevreleniş biçimleri üzerine geliştirdiği tipolojik değerlendirmeler (Krier, 1975,15-24) bu savı desteklemektedir. Bununla birlikte Trancik kentsel boşluk kavramını tartışırken yine aynı dualiteden yola çıktığı yapılar arasındaki kullanılmayan alanları "kentsel boşluklar" olarak tanımlarken, bu alanların insan ihtiyacına göre kentsel dokuyla birlikte şekillendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu sayede "kayıp alanlar"ın yeniden kimliklendirilebileceğini tartışmaktadır (Trancik, 1986, 1,3,18)

Kentsel mekân, yapılaşmış çevre, sosyo-ekonomik ve kültürel izlerin bütünü olarak değerlendirildiğinde; hızla değişen ve dönüşen bu kompleks yapının tek başına matematiksel modeller ya da yapısal ilişkilerle tanımlamanın yeterli olmadığı, mekânın kimliği ile ilgili tartışmaların belirli temel sorgulamalara dayandığı görülmektedir. Bunlar;

- Mekânı tanımlayan soyut ve somut niteliklerin yere ait olup olmadığı.
- Mekânı oluşturan soyut ve somut niteliklerin bütünselliğinin sorgulanabileceği çok katmanlı sistemler ya da ağların varlığı, bu ağların okunabilirliği. Mekânın yerel, bölgesel, küresel ağlar içindeki yeri ve ilişkileri.
- Bu sistemlerin zaman sürecinde hangi kentsel dinamikler ve yapısal müdahalelerle değişim ya da dönüşüme uğradığı, kırılma noktaları ve mekânı oluşturan niteliklerin sürekliliğinin var olup olmadığıdır.

Günümüzde, bu dinamik yapıyı oluşturan niteliklerin zaman-mekân etkileşiminde bir arada değerlendirilmesine yönelik bütüncül yaklaşım yöntemlerinin tartışıldığı uygulamalar dikkati çekmektedir. Gelişen, farklılaşan yapı çevrenin bireyleri ve toplumu yönlendirdiği görüşüne göre Paul Lukez (2007), her kentin veya yerleşim dokusunun barınma, güvenlik, ekonomi, politika veya sosyal ihtiyaçlara hizmet amacını taşıdığını ifade etmektedir. Lukez'e göre kentsel hizmetler onun tasarlanmış formu, barındırdığı sistemler ve sürdürülebilirliğini sağlayan aktiviteler aracılığıyla karşılanmaktadır. Eğer form tanımlanan ihtiyaca cevap vermiyor ise başarılı değildir. Aynı durum tersi için de geçerlidir. Mekânın sürdürülebilirliği bu denge ile açıklanmaktadır. Denge ihtiyaca göre mekânın kimliğini kaybetmeden yazma ve silme ya da inşa ve yıkma süreçleri ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle proje, öncelikle mekânsal niteliklerin zaman sürecinde ele alınması gereken geçmiş, bugün ve gelecek değerlendirme etaplarından oluşan ve kent dokusuyla bir bütün olarak değerlendirilen süreci tanımlamaktadır.

Benzer tipolojik yaklaşımın, mekânı oluşturan görünen ve görünmeyen ağların mekândaki izlerini okumak ve anlamlandırmak üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Yatayda gelişen rizometrik ilişkiler ağının mekânsal bütünlüğün sağlanmasında önemli rol oynadığı, dolayısıyla mekân algısı ve kimliğinin söz konusu bütüncül sistem içerisinde tartışılması gerektiği vurgulanmaktadır. (Kurokawa, 1991:178). Rizometrik ağın, sürekli değişen ve yeni bağlantılar kurarak beslenen yapısı ile kentsel mekânı var eden ilişkiler sistemi arasında ilişki kurulabilmektedir (Özbek M., Başkavak M., 2014:66). Kentsel mekânı oluşturan niteliklerin zaman içerisinde sürekliliğini koruyabildiği ya da dönüşerek başkalaştığı göz önünde bulundurulduğunda; bu karmaşık yapının ancak çok katmanlı okumalar ve karşılaştırmalara dayalı algılama biçimiyle sorgulanabileceği görülmektedir. "Çoğul Okuma" (Eco, 2009) olarak da nitelendirilebilen bu algılama biçiminde görünen ve görünmeyen varlık karakterleri -kent bağlamında mekânı tanımlayan soyut ve somut kavramlar olarak ele alınabilir- birbiriyle çapraz sorgulanarak ilişkisel okumaya davet edilmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, Çoğul Okuma

algılama biçiminin, morfolojik değerlendirme çalışmalarında kentsel mekânı bir bütün olarak tanımlama amacına hizmet edebileceği saptanmaktadır. Bildiride çoğul okuma, kentsel morfolojiye bütüncül yaklaşımda amaç yöntem ve araçların tanımlandığı üçüncü bölümde, değişim-dönüşüm süreçlerinin belirlenmesi için gerekli araçların oluşturulması için değerlendirilmiştir.

2. KENTSEL MORFOLOJİ ÇÖZÜMLEMELERİNE ELEŞTİREL YAKLAŞIM

Kentsel mekânı konu alan çağdaş morfoloji araştırmalarının yukarıda belirtilen sorgulamalar çerçevesinde geliştiği, buna rağmen mekânı ele alış yöntemleri arasında farklılaşmalar bulunduğu görülmektedir. Karl Kropf'un kentsel morfoloji araştırmalarını mekânı ele alış biçimlerine göre değerlendirdiği “*Kent Formunun Farklı Görünüşleri*” başlıklı makalesinde bu farklı yaklaşımlar gruplandırılarak dört başlık altında tanımlanmıştır (Kropf, 2009,109). Bunlar;

- Mekânsal Analitik Yaklaşım
- Konfigürasyonel Yaklaşım
- Tipolojik Mekânsal Biçimleniş Yaklaşımı
- Tarihsel Coğrafya Yaklaşımlarıdır.

Mekânsal Analitik Yaklaşım, coğrafi bilgi sistemlerinden, fraktallere kadar uzanan geniş mekân çözümlemesi yöntemlerini araç olarak değerlendirmektedir. Mekânsal strüktürün yapısı ve dinamiklerinin anlaşılması üzerine kuruludur. Farklı ölçeklerde biçim ve arazi kullanım şeklinin beraber değerlendirilmesini ele alır. Çeşitli dinamiklerin etkisiyle yerleşik nüfusun göç veya ayrışma sonucu ortaya çıkan mekândaki farklılaşma inceler.

Konfigürasyonel Yaklaşım, mekân dizilimi üzerine kuruludur. Bir dizi analitik yöntemle yerleşimlerin yapısal strüktürünü anlamayı amaçlayan yöntemdir. Genellikle mekândaki doluluk ve boşluk kavramları üzerinden mekânsal okumaları içerir. Bireyin mekân içindeki algısını ele aldığı için insan ve fiziksel form arasındaki ilişkiye dayalıdır. Mekân/fiziksel form, işlev/kullanım/hareket, algı konularını üzerinden mekânı değerlendirir.

Tipolojik Mekânsal Biçimleniş Yaklaşımı; mimari ve kentsel tasarım ölçeğindeki proje önerilerinin mevcut yapıyla birlikte değerlendirmesini içermektedir. Bu yaklaşım, kentsel mekânın detaylı yapısal analizi ve yapıların biçimleniş sürecinin incelenmesi üzerine kuruludur.

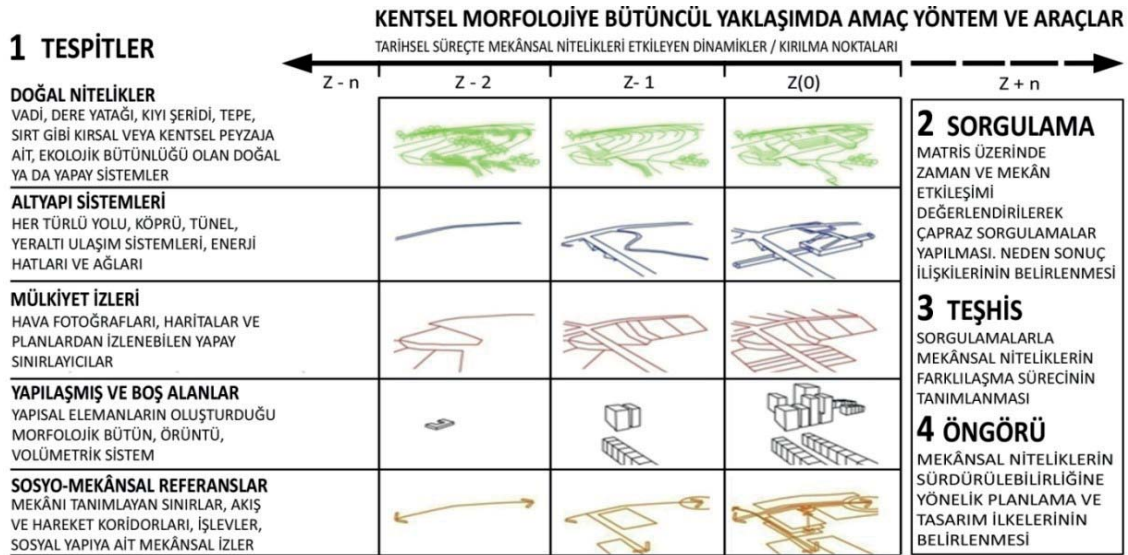
Tarihsel Coğrafi Yaklaşım; coğrafi yapı ve yerleşim karakterlerinin bir araya geliş biçimiyle, mekânsal niteliklerinin zaman sürecinde sistematik analizi üzerine kuruludur.

Kropf'un sınıflandırmasında dikkati çeken önemli unsur belirlenen yöntemlerin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Yapısal nitelikler, algı, mekân dizilimi, değişim ve dönüşüm süreçleri, coğrafi konum, yer ve sosyokültürel kodlamalar farklı yöntemler içinde ele alınmıştır. Ayrışmanın kentsel mekânı oluşturan kompleks yapının bir bütün olarak ele alınmasındaki zorluktan kaynaklandığı, bu nedenle yöntemlerin coğrafya, planlama, mimarlık hatta sosyoloji gibi farklı disiplinlerin uygulama alanları ve ölçeğine göre çeşitlendirildiği düşünülebilir. Kentsel mekânı bütüncül olarak tanımlayabilmek ve bu tanımlamalardan yola çıkarak mekânın gelişimi ve kimliğin sürdürülebilirliği ile ilgili öngörülebilirlik için farklı morfolojik araştırma yöntemlerinin bir arada değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Söz konusu farklı yöntemlerin ortak payda da ele alınması, morfoloji çalışmalarında amaç, yöntem ve araçların mekânı bir bütün olarak tanımlanmasıyla mümkündür.

3. KENTSEL MORFOLOJİYE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIMDA AMAÇ YÖNTEM VE ARAÇLARIN BELİRLENMESİ

Amaç: Mekânın tüm bileşenleriyle sürdürülebilirliğini sağlamak için geleceğe yönelik planlama veya tasarım ilkelerinin belirlenmesi genel amaç olarak belirlenmiştir. Sosyo-mekânsal analizler, tipolojik çalışmalar, mekân dizilimi veya matematiksel modellemeler gibi farklı araçların bir arada değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Mekânı farklı uzmanlık alanlarının tanımladığı parçaların birlikteliği olmak yerine, onu oluşturan niteliklerin bütünü olarak algılama ve değerlendirme hedeflenmektedir.

Yöntem: Günümüze kadar uygulanan morfolojik araştırma yöntemleri incelendiğinde temel ortak paydanın yere özgü mekânsal niteliklerin tespiti ve bu niteliklerin zaman sürecinde değişiminin belirlenmesi olduğu görülmektedir. Bu ortak payda göz önünde bulundurularak, Kentsel Morfolojiye Bütüncül Yaklaşım yöntemi; çoğul mekânsal okumalar ve değerlendirmeler üzerine yapılandırılmış *tespitler, sorgulama, teşhis ve öngörü* aşamalarından oluşmaktadır. Sebep ve sonuç ilişkilerinin belirlenmesi ve geri beslemelerle güncellenen morfolojik değerlendirmeler sadece mekâna ait durum tespitleri değil, Geleceğe yönelik temel tasarım ilkelerinin belirlenmesi amacıyla plançı, mimar ya da tasarımcıyı yönlendirecek mekânsal okuma yöntemi olarak düşünülmüştür.

Şekil 1. Zaman-Mekân Matrisi

Araçlar: Tespitler, sorgulama, teşhis ve öngörü aşamalarının tümünde, mekânsal verilerin standardize edilerek görselleştirildiği şematik bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu görsel şematik anlatım mekânın zaman sürecinde bütün olarak okunabilmesini ve çapraz sorgulamalarla neden-sonuç ilişkilerinin belirlenebilmesini sağlamalıdır. Çalışmada bu ihtiyaca cevap vermek üzere, gruplanan mekânsal niteliklerin, kentsel müdahalelerin gerçekleştiği zaman aralıklarında farklılaşma biçimlerini gösteren Zaman-Mekân Matrisi (Şekil-1) araç olarak değerlendirilmiştir.

Bu uygulama yöntemi, Kentsel Mekânın Değişim Sürecinde Transformasyon ve Deformasyon başlıklı doktora çalışmasında (Birik, 2011) temellendirilmiş ve farklı ölçeklerdeki kentsel mekânlarda uygulanarak değişim ve dönüşüm süreçlerinin tanımlanmasında denenmiştir.

Bildiride matris, kentsel morfoloji araştırmalarında verilerin kronolojik değerlendirmesinde araç olarak kullanılmak üzere geliştirilmiştir.

Uygulama Sreци: Araştırmanın yönteminde belirlenen tespitler, sorgulama, teşhis ve öngörü aşamaları matris üzerinde birbirini takip eden değerlendirmelerdir. Bu aşamalar aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

1 Tespitler: Araştırmaya konu olan kompleks yapının soyutlanarak temel niteliklerine indirgenmesi, Mekna ait görünen ve görünmeyen niteliklerin gruplandırılması, sistematik bir yaklaşımla mekân-zaman etkileşiminin tanımlanmasını içermektedir. Bu aşama; alanın mekânsal gelişimini etkileyen bölgeler arası etkileşimler, bölge, mahalle, yapı adası ve yapı leği gibi farklı ölçeklerde detaylandırılabilir verileri kapsamaktadır. st ölçekteki verilerin tespiti mekânın bütüncül değerlendirilmesi ve zaman-mekân etkileşiminde farklılaşma dönemlerinin belirlenmesi için önem taşımaktadır.

Bütüncül morfolojik yaklaşımda tespitler beş ana başlıkta gruplanmıştır:

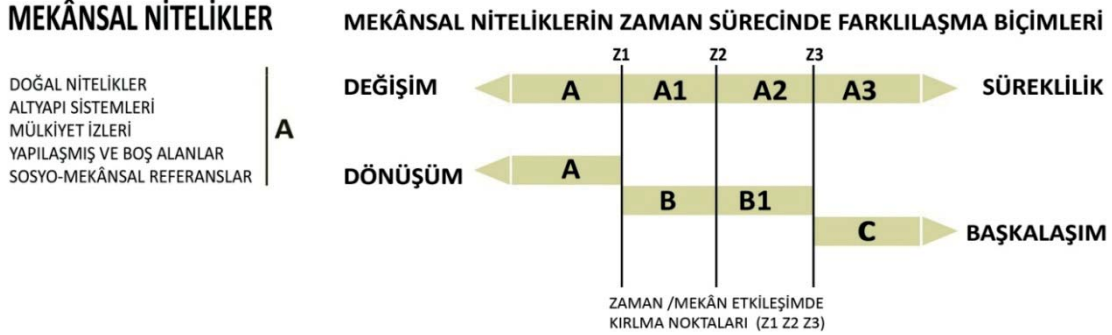
- Doğal Nitelikler
- Altyapı Sistemleri
- Mülkiyet İzleri
- Yapılaşmış ve Boş Alanlar
- Sosyo-mekânsal Referanslar

Gruplanan verilerin zaman sürecinde değerlendirilmesi, mekânsal niteliklerin hangi müdahaleler ya da olaylarla farklılaştığının tespitini hedefler. Mekânsal niteliklerin farklılaştığı kesişim noktaları matris üzerinde değerlendirme yapılacak zaman aralıklarını belirlemektedir. Matris üzerinde müdahale noktaları ve dönemlerinin belirlenmesi, sorgulama aşamasında değişim ve dönüşüm süreçlerini tanımlayan kırılma noktalarının tanımlanmasını amaçlanmaktadır. Bu yöntemle araştırmada belirli dönemlere odaklanma, verilerin sadeleştirilmesi ve araştırma sresinin optimizasyonu sağlanır. Sürecin değişim ya da dönüşüm olarak değerlendirilmesi mekânsal niteliklerin belirlenen zaman aralığında nasıl etkilendiği ile ilgilidir. Bu değerlendirme teşhis aşamasında ele alınacaktır.

2 Sorgulama: Matris üzerinde sorgulamalarla sebep sonuç ilişkilerinin kurulabilmesi için elde edilen verilerin informatik sistemler aracılığıyla işlenerek karşılaştırma yapılabilecek standardizasyona getirilmesi gerekmektedir. Mekânsal veriler, haritalandırmalar ve infografikler aracılığıyla soyutlayarak, ölçek, renk, doku ve yn birliği sağlandığı takdirde sorgulamaların yapılabileceği ortak görsel medya oluşturulabilir. Verilerin apraz sorgulamalara imkân verecek görsel bir matris üzerinde bir araya getirilmesiyle sebep ve sonuç ilişkilerinin kurulabilmesi amaçlanmaktadır. “Zaman-Mekân Matrisi” olarak tanımlanabilecek matris, (şekil-1) elde edilen bütün verilerin kronolojik gelişiminin gözlemlenebilmesine imkân vermektedir. Matris üzerinde yatay eksende zaman süreci gösterilerek mekânsal niteliklerin farklılaştığı aralıklar belirlenir. Düşey eksende, 1. Aşamada belirlenen mekânsal niteliklerin her biri belirlenen zaman aralığına karşılık gelecek biçimde yerleştirilerek çapraz sorgulamaların yapılabileceği matris oluşturulur. Matris üzerinde herhangi bir dönemdeki mekânsal nitelik değişiminin farklı bir dönemde diğer nitelikleri nasıl etkilediği eř zamanlı çoklu mekânsal okumalarla belirlenerek sebep sonuç ilişkilerinin elde edilmesi hedeflenmektedir.

3 Teşhis: Sorgulamalar sonucunda, farklılaşmanın gözlemlendiği zaman aralığında mekânı oluşturan niteliklerin sürekliliğinin korunup korunmadığı belirlenerek, sürecin değişim ya da dönüşüm olup olmadığı teşhis edilebilir. Teşhis sürecini tanımlayan şekil 2’de, (A) kimliğini

oluşturan mekânsal niteliklerin zaman sürecinde farklılaştığı kabulünden yola çıkarak iki farklı süreç tanımlanmıştır.

Şekil 2. Mekânsal niteliklerin zaman sürecinde farklılaşma biçimleri: Değişim ve Dönüşüm.

Birinci süreçte, mekân kimliğini oluşturan özsel niteliklerin korunarak mekânın yeni anlamlar kazandığı, başka bir deyişle; değişerek sürekliliğini koruduğu görülmektedir. (Z1), (Z2), (Z3) zaman kesitlerinde kentsel dinamiklerle oluşan mekânsal müdahalelerin (A) kimliği üzerine (A1), (A2), (A3) kimliklerini oluşturduğu belirlenmiştir. Kimliği oluşturan mekânsal niteliklerde sürekliliğinin gözlemlendiği bu süreç “*değişim süreci*” olarak tanımlanmıştır. Değişim sürecinin karakteristik özelliği kimlik öğelerinin mekânsal müdahaleler ile güncelleşmesi, çağdaşlaşması, değişerek aktarılmasıdır. Bu süreçte mekânsal kimliğin sürdürülebilirliğinden bahsedilebilir. Şekil 2’de tanımlanan diğer farklılaşma sürecinde (A) mekânsal kimliği (Z1) zaman kesitinde uygulanan müdahale ile özsel niteliklerinin tümünü yitirmiş ya da kimliğinin bütünlüğünü kaybetmiştir. Bu ani etki sonucu, yeni başlayan süreçte mekân (A) kimliği ile değil, yeni oluşan niteliklerin bütünü olan (B) kimliği ile tanımlanmaktadır. Bu farklılaşma süreci mekânsal niteliklerin sürekliliğinin ortadan kalkması nedeniyle “*dönüşüm süreci*” olarak tanımlanmıştır. Yeni (B) kimliği mekânı deneyimleyenlerin ortak bilincinde (Z1-Z3) zaman sürecinde oluşmakta ve gelişerek (B1) kimliğine değişmektedir. (Z3) mekânsal müdahalesinde ortaya çıkan (C) kimliği tekrar mekânsal dönüşümün oluştuğunu zaman sürecinde değişim ve dönüşüm süreçlerinin birbirini takip edebileceği görüşünü ortaya koymaktadır.

4 Öngörü: Çalışmada, kentsel morfolojiye bütüncül yaklaşımın temel amacının planlama ve/veya tasarım sürecinde mekânsal kimliğin sürdürülebilmesine yönelik ilke ve stratejilerin öngörülebilmesi olduğu tanımlanmıştır. Üçüncü aşamada belirlenen değişim ve dönüşüm süreçlerine göre dördüncü aşamada mekânsal niteliklerin nasıl sürdürülebileceği ya da hangi mekânsal müdahale ilkeleri ile yeniden bir bütün oluşturabileceği ortaya konulmalıdır. Bu aşamada yeni projelerinin önerilmesi hedeflenmez. Morfolojik değerlendirme çalışmalarıyla yukarıda belirlenen amaca yönelik, yeni müdahaleler için doğru planlama kararları ve tasarım ilkelerinin belirlenmesi ve çalışma alanı içinde farklı kimlik bölgelerini ele alan tasarım rehberlerinin oluşturulması hedeflenmektedir.

4. UYGULAMA

Bütüncül Yaklaşım yöntemin uygulama sürecinin deneyimlenmesi için İstanbul, Küçükçekmece, Bakırköy Havzası, İnönü Mahallesi yakın çevresinde örnek değerlendirme çalışması yapılmıştır. Alan ile ilgili ön çalışma 2011 yılında hazırlanmış (Birik, 2011), bildiri

kapsamında zaman-mekân matrisi 2015 yılı verileri ile güncellenerek yukarıda belirlenen amaç ve yönetime doğrultusunda değerlendirilmiştir.

İstanbul, Küçükçekmece, İnönü Mahallesi Morfolojik Değerlendirme Çalışması.

- Tespitler:

Yaklaşımın uygulama süreci tanımlanırken belirtildiği gibi üst ölçekte plan kararları, doğal ve yapısal özellikler gibi bölgeler arası ve bölgesel verilerin tespiti zaman-mekân matrisinde başkalaşım ve kırılma noktalarının belirlenmesi için önem taşımaktadır. Bu nedenle öncelikle çalışma alanının İstanbul ölçeğinde konumu ve niteliklerinin genel değerlendirmesi yapılarak, değişim ve dönüşüm süreçlerine etki eden dinamiklerin tespit edilmesi, zaman-mekân matrisi üzerinde mekânsal farklılaşma dönemlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

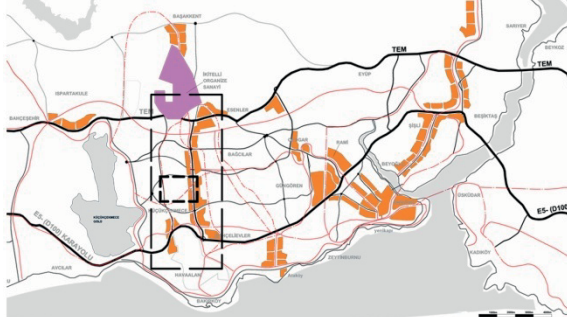
- Bölge Ölçeğindeki Veriler ve Mekânsal Farklılaşma Dönemlerinin Tespiti:

Trakya Bölgesi'nde İstanbul'un yerleşmiş olduğu doğal morfolojik yapı, kuzeyden güneye uzanan vadi yataklarının tanımladığı su havzaları ve yeşil koridorların bölüdüğü platolardan oluşmaktadır. Zeytinburnu ile Küçükçekmece Gölü arasında kalan Küçükçekmece, Bakırköy Havzası bu sistemin önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde, TEM ve D-100 karayollarını birbirine bağlayan Basın Ekspres Aksı, Küçükçekmece ve Bakırköy Belediyeleri sınırları içerisinde bulunmakta ve Ayamama Dere yatağını takip ederek vadiyi ikiye bölmektedir. Havza, İstanbul için önemli yeraltı su rezervi (akifer) olma özelliğine sahiptir. Akiferlere en iyi örneklerden biri olan Havza, yoğun yapılaşma, aşırı su çekimi ve çevre kirliliği nedeniyle tamamen kirlenmiş, büyük ölçüde kullanılamaz hale gelmiştir (İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 2009).

YEŞİL KORÜDORLAR

MERKEZİ İŞ ALANLARI

TOPOĞRAFYA

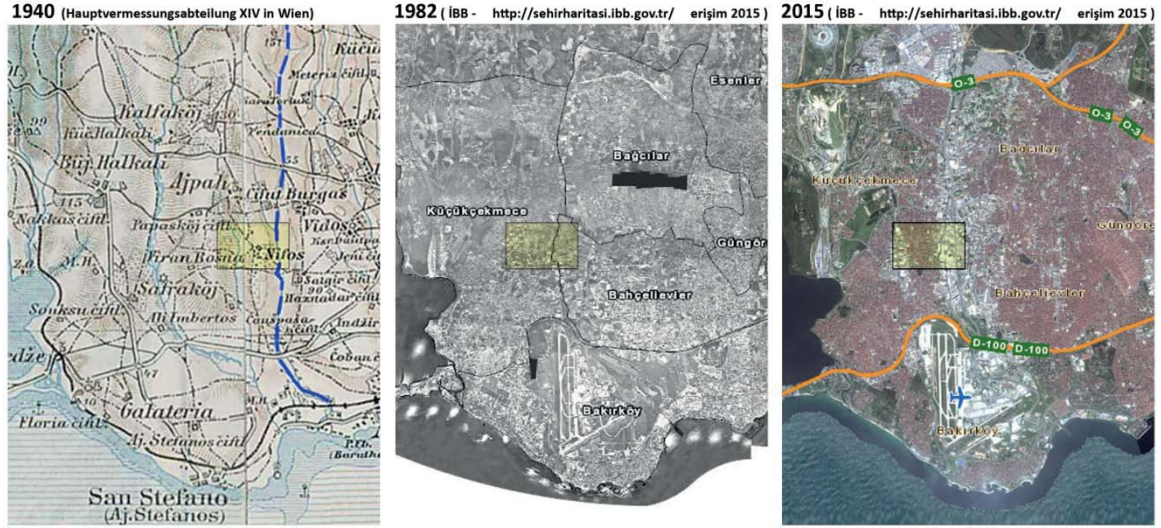

ÇEVRE DÜZENİ PLANI (15/6/2009 onaylı 1/100000 İstanbul Çevre Düzeni Planında Çalışma Alanı)

Şekil-3. Küçükçekmece-Bakırköy Havzası ölçeğinde verilerin değerlendirilmesi.

1960 öncesi İstanbul'un dışında yer alan Küçükçekmece, orta ve büyük ölçekli çiftlik alanlarına bölünmüş, tipik Trakya tarımsal peyzaj karakterini taşımaktadır. Bu alanlarda üst toprak kalitesi 1. Sınıf tarım toprağı niteliğindedir. Bölgeyi gösteren 1940 tarihli Avusturya-Macaristan askeri haritasında (3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary, 1940) çalışma alanında Nifos yerleşimi bulunmaktadır (Şekil-4).

Şekil-4. Çalışma alanı yakın çevresi zaman- mekân etkileşimi

Günümüzde, saha çalışmasında yerleşime ait mekânsal referansa rastlanmamıştır. Balkan savaşı sonrası yoğun göç alan Bakırköy havzası, özellikle 1966 sanayi nazım imar planında önerilen lineer mekânsal gelişimle birlikte çevre yolunun yapılması sonucu, sanayi için bir çekim noktası hâline gelmiştir. Özellikle suya dayalı tekstil ve kimya sanayi vadi içerisine yerleşerek, beraberinde plansız yapılaşma sürecini ivmelendirmiştir. 1980 üst çevre yolu ile bağlantıyı sağlayan Basın Ekspres ulaşım arterinin açılması ve merkezî iş alanı fonksiyonlarının vadiye yerleşmesi izlemiştir. Yakın dönemde sanayiden hizmet sektörüne geçiş yeni bir mekânsal farklılaşma sürecini başlatmıştır. 1980 Nazım İmar Planı'nda öngörülen merkezî iş alanlarının kademelendirilmesi ve kirlenici sanayinin şehir dışına alınması (Halkalı Sanayi Alanı) kararları ile başlayan ani değişim mekânsal farklılaşmayı hızlandırmıştır. 1995 Nazım İmar Planı ile kurulan İkitelli Sanayi Sitesi ile bunu takip eden sanayi yatırımları ve lojistik alanlar gibi yan hizmetler havzının bütününe yayılmıştır. 2009 Yılı onaylı İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda 1. Derece Merkezi İş Alanı olarak belirlenen bölge "Prestij Hizmet Alanı" olarak tanımlanmış, konaklama, ofis ticaret gibi hizmetlerin de mekânda yer alacağı yeni bir başkalaşım süreci tetiklenmiştir.

1960 dönemine kadar geçen sürece ait mekânsal veriler elde edilememiş olmasına rağmen çalışma alanının kırsal peyzaj niteliğinde olduğu, buna paralel olarak Nifos yerleşiminin yamaç üzerine kurulu kırsal nitelikte yerleşim özellikleri gösterdiği tespit edilmektedir. Çalışma alanında, 1980 sonrası sanayileşme süreci, mekânsal farklılaşmanın başladığı dönem olarak görülmektedir. 2009 yılı ise Basın Ekspres aksının İstanbul'un çok merkezli gelişmesiyle birlikte, prestij hizmet alanı olarak tanımlandığı ve mekânsal farklılaşmanın ofis, konaklama, yönetim merkezi, rezidans gibi yeni fonksiyonlarla farklı bir sürece girdiği belirlenmektedir. İBB'nin yayınlamış olduğu 1980 ve 2010 yılı hava fotoğrafları verileri de değerlendirilerek, çalışmada mekânsal farklılaşma süreçleri üç dönemde değerlendirilmiştir. 1980'e kadar geçen

süreç birinci dönem 1982 yılı hava fotoğrafıyla, 1980-2010 yılları arası ikinci dönem 2009 hava fotoğrafıyla ve 2010'dan günümüze kadar geçen süreç ise üçüncü dönem olarak ele alınıp 2015 yılı hava fotoğrafıyla değerlendirilmiş, zaman-mekân matrisi geliştirilmiştir.

1980 hava fotoğrafı (İBB, 2015)

2010 hava fotoğrafı (İBB, 2015)

Şekil-5. Çalışma Alanı Alt Kimlik Bölgeleri

Havza içerisinde çalışma alanı olarak belirlenen İnönü Mahallesi ve yakın çevresini; Ayamama Deresi, Köyaltı Mevkiinden başlayarak batı yönünde Küçükçekmece sanayi aksına (Halkalı Caddesi'ne) kadar olan alanı içermektedir. Alanın, 1980 ve 2010 yılı hava fotoğrafları karşılaştırıldığında 4 farklı mekânsal kimlik bölgesinden oluştuğu tespit edilerek değerlendirmeler bu bölgelerin nitelikleri üzerinden yapılmıştır (Şekil-5).

Matris Üzerinde Mekânsal Niteliklerin Değerlendirilmesi ve Sorgulamalar.

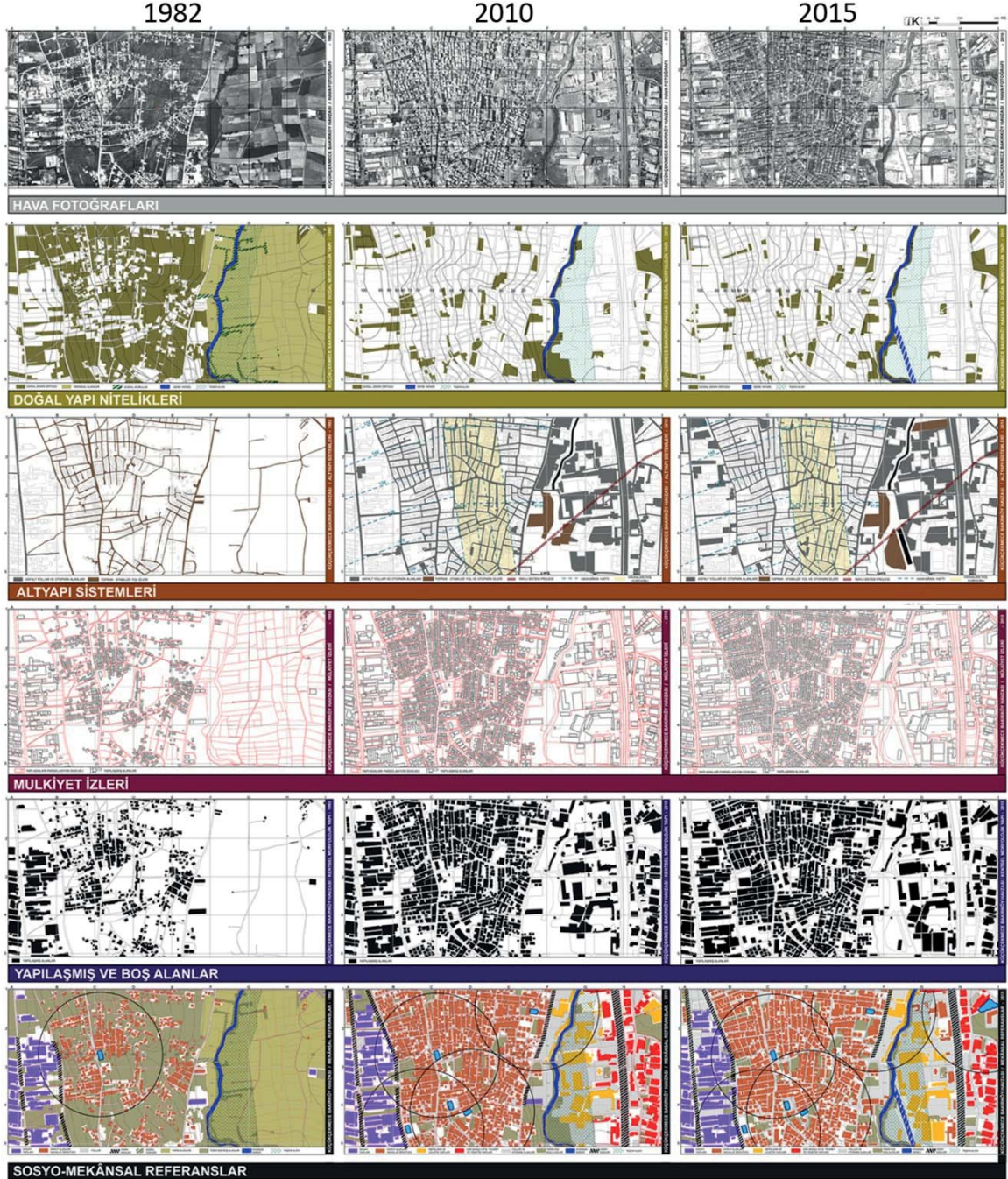
-Doğal Yapı Nitelikleri:

İnceleme alanı Ayamama Deresi'nin açık olarak aktığı Küçükçekmece Bakırköy Su Toplama Havzası'nın güney bölümünde yer almaktadır. 1982 hava fotoğrafında Küçükçekmece sırtında kurulu olan sanayi bölgesi ve eteklerinde gelişmeye başlayan plansız yapılaşma dışında, alanın bütünü kırsal peyzaj karakterindedir. Dere'nin doğal yatağında akışı ile birlikte çevresinde oluşan küçük koruluklar dikkati çekmekte, tarım alanları ile doğal dere yatağı arasında gelişen bitki örtüsünün yapılaşma ile geçiş sağladığı izlenmektedir. Farklı kentsel ve kırsal peyzaj öğelerinin bir arada bulunması doğal morfolojik yapının belirlenen en önemli özelliğidir. 2010 hava fotoğrafında ise, söz konusu farklılıkların ortadan kalkarak doğal peyzaj öğelerinin neredeyse tamamen yok olduğu görülmektedir. En önemli değişim, doğal morfolojik örtünün yapısal elemanlarla tamamen örtülmüş olmasıdır. Dere'nin açık kanalizasyon haline gelmesiyle de ekolojik süreklilik ortada kalmıştır. Genel olarak, doğal morfolojik yapıya ait niteliklerin bazı mekânsal izler dışında ortadan kalkması ile sonuçlanan iki hava fotoğrafı arasındaki süreçte doğal yapı sürekliliğini kaybederek başkalaşmıştır. 2015 verileri değerlendirildiğinde dere yatağında geçirgen olmayan yüzeyin alanın tamamını kapladığı izlenmektedir.

-Altyapı Sistemleri:

Mekânsal yapıda ortaya çıkan ani değişim, doğal yapıda olduğu gibi, altyapı sistemlerinde de kendini göstermektedir. Altyapı sistemindeki müdahalelerin doğal yapı niteliklerinin sürekliliğini ortadan kaldırdığı söylenebilir. 1982 yılı hava fotoğrafında yol dokusunun mülkiyet izlerine göre gelişen grid sistemde olduğu görülmektedir. Bu durum bir sonraki dönemde sokak genişliği ve yapı yüksekliği ilişkisinde oransızlıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Doğal yatağında akan Ayamama Deresi, 2010 yılı fotoğrafında açık ve kapalı kanallardan oluşan kanalizasyon altyapısı niteliğine dönüşmüştür. Derenin bir bölümü etrafı dolgu ile yükseltilmiş olmasına rağmen doğal yatağındadır. Aşırı yağışlar dere kanalının tıkandığı noktalarda

taşkınlara neden olmakta ve TEM Otoyolu dâhil, alandaki lojistik ve depolama tesislerini etkilemektedir. Bu dönüşüm süreci, bir önceki mekânsal niteliklerin tamamen ortadan kalktığı yeni bir mekânsal kimliği tanımlamaktadır. 2015 yılı verilerinde ıslah çalışmasının devam ettiği ve dere yatağının tamamen betonarme açık kanal içine alındığı görülmektedir.

Şekil -6 Küçükçekmece Önü Mahallesi yakın çevresi Zaman-Mekân Matrisi

-Mülkiyet İzleri:

Büyük çiftliklerden oluşan tarımsal geleneğin tanımladığı alanlar, 1982 yılı hava fotoğrafında kısmen varlığını sürdürmektedir. Tarımsal parselasyon deseni vadi tabanında genel karakteristiğini korumaktadır. Bununla birlikte, değişim sürecinin başladığı yüksek alanlarda sanayi alanı parselasyonu ve konut deseni oluşmuştur. 2010 yılı hava fotoğrafında, vadi tabanında yeni kullanım alanlarının ihtiyaçlarına göre tarımsal izlerin parçalanarak ya da birleştirilerek mülkiyet dokusunun yeniden tanımlandığı görülmektedir. Bu süreç sonunda tarımsal desene ait nitelikler tamamen ortadan kaldırılmıştır. Küçük parsellerden oluşan yapı adalarında, inşaat alanı emsalinin yükseltilmesiyle yoğunluğunun arttığı belirlenmektedir. 2015 yılı verilerinde, 1980 döneminde izlenen hisseli parsellerin birleştirilerek yüksek emsalli konut bloklarının mekânda yer almaya başladığı gözlemlenmektedir.

-Yapılaşmış ve Boş Alanlar:

1982 yılı hava fotoğrafında görülen büyük hacimli sanayi yapılarının dışında küçük parselasyonlara yerleşen yaklaşık 80-100 metrekare taban oturumlu ve bir kaç katlı konutlar yerleşim dokusunu oluşturmaktadır. Konut dokusu, az yoğun olması nedeniyle doğal morfolojik yapı ile uyumlu, geçirgen ve belirli düğüm noktalarında toplanmıştır. Konutların küçük de olsa bahçeli olduğu ve yapı adalarının dışında komşuluk birimleri oluşturan kümeler meydana getirdiği görülmektedir. Bu yapı mahalle dokusu oluşumunu desteklemektedir. Sanayi yapılarının sırt çizgisi üzerinde yer alışı ve konut dokusunu bu oluşumu takip ederek yamaçlarda yer alması mekânsal kademelenmede olumlu bir geçiş sağlamaktadır. Bu dönemde vadi içinde yapılaşmış alan gözlenmemektedir. Dolu boş dengesinde açık alanların belirli meydan oluşumlarına imkân verecek şekilde biçimlendiği hatta hareket izlerinin bu meydanlardan geçen akışları tanımladığı görülmektedir. Özellikle Sanayi alanları ve konutlar arasında organik bağlantılar ve yaya akışların varlığı belirlenmektedir.

2010 hava fotoğrafında ise, Halkalı Caddesi üzerindeki sanayi dokusunun yerini koruyarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte, daha önceki dönemde var olan birkaç katlı yapı düzeninin, yerini aynı parsel ve yapı adası üzerinde çok katlı apartmanlaşmaya bıraktığı gözlenmektedir. Bu tipik oluşum, plansız yapılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan sıkışma ve yoğunlaşmayı tanımlamaktadır. Dere yatağında ise tarım alanlarının kapladığı alan, yerini büyük hacimli depolama alanları ve açık otopark alanlarının oluşturduğu mekânsal düzene bırakmıştır. Sadece araç dolaşımı için kurgulanmış, doluluk ve boşluk dengesinin rastlantısal olarak ortaya çıktığı tanımsız alanlar kentsel morfolojik yapıyı oluşturmaktadır. Bu nedenle, tarımsal alan üzerinde gelişen yeni kentsel morfolojik yapıya ait niteliklerin tanımlı bir mekânsal kurgu içerisinde olmadığı söylenebilir.

-Mekânsal Referanslar:

Kentsel gelişim açısından Bakırköy Havzası'nın, bağlantı yolunun yapımından sonra, sadece bölgesel ölçekte değil, metropoliten ölçekte önemli rol üstlendiği görülmektedir. 1960 öncesi geleneksel Trakya tarımsal alan kullanımını özelliği taşıırken, 1980 döneminde yoğunlaşan sanayi ve 1990 sonrasında hızla lojistik ve ticaret sektörüne dönüşen fonksiyon skalası, 2000'li yıllarda prestij hizmet alanı ve konaklama gibi yeni fonksiyonları da içine alarak tamamen başkalaşıma uğramıştır. Üst üste eklenen fonksiyonlar, havza içerisinde bütüncül planlama ve kentsel tasarım yaklaşımı olmadığı için parsel bazında etkili olmuştur. Fonksiyon değişiklikleriyle değer kazanan parseller, birbiri ile mekânsal bağlantısı olmayan, tekil mimari ürünlerin yapılmasına sebep olmuştur. Basın Ekspres aksı fiziksel olarak Bakırköy Havzası'nı ikiye bölen yapay bir eşik oluşturmaktadır. Bu eşik, araç trafiğinin hızlı akışını amaçlayan bir ulaşım koridorudur. Bu

sebeple Basın Ekspres Yolu vadi içerisindeki fonksiyonları birleştirici özelliğinden çok, iki otoyol arasında trafik bağlantısını sağlayan arter olduğu vurgulanarak, İstanbul içerisindeki diğer merkezî iş alanları ile karşılaştırıldığında en önemli farklılığın insan ölçeğinin eksikliği olduğu tespit edilmelidir. Metropol ölçeğinde hizmet veren bu alandaki dolaşım, ancak taşıt dolaşımı anlamında incelenebilir. İnsan ölçeğinde fonksiyonlar arasında herhangi bir bağlantı ya da ilişki kurulmamıştır. Parsel bazında üretilen mimari yapıların iç dinamikleri insan ölçeği ve algısı göz önünde bulundurularak tasarlanırsa da, kentsel mekân herhangi bir bütüncül kurgu endişesi taşımamaktadır. Çalışma alanının güçlü bir ulaşım arteri olduğu ve birbirinden kopuk ticaret, yönetim, sanayi ve konaklama fonksiyonlarının kümelenmesi ile tanımlanabileceği görülmektedir. Bu özellikler bütüncül mekânsal kimliğin oluşmasını sağlamakta yeterli değildir.

5. DEĞERLENDİRMELER:YÖNLENDİRİCİ MEKÂNSAL İLKE KARARLARI

1982 öncesi döneme ait görsel analize dayalı mekânsal okuma yapılamamış olmasına rağmen, elde edilen metinler üzerinden yapılan okumalar sonucu, havzanın tarımsal nitelikte olduğu 1982 hava fotoğrafında görülen mekânsal niteliklerin çeşitliliği ve oransal dağılımının, daha önceki dönemlerde tespit edilen tarımsal mekân kimliğinden kentsel mekân kurgusuna geçiş sürecini yansıttığı anlaşılmaktadır.

- 1982'ye kadar sürekliliğini koruyan kır-kent geçiş alanı niteliği, 2010 yılı gözlemlerinde ortadan kalkmıştır. Ayamama Deresi bu dönemde ekolojik koridor niteliğini yitirerek atık deşarjı için kullanılan betonarme kanal niteliğine dönüşmüştür. Dere yatağının çevre düzeni planında önerildiği gibi yeşil koridor olarak değerlendirilmesi ve otoyol yerine yeşil sistemin omurga niteliğini taşıyacak planlama ve tasarım ilkelerinin benimsenmesi gerekmektedir. Kamusal alanın sürekliliğinin sağlandığı ve kümelenmiş konut alanlarını birbirine bağlayan yaya sisteminin oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.
- TEM Otoyolu'na bağlantı sağlayan Basın Ekspres Yolu'nun açılmasıyla ani bir mekânsal değişim yaşandığı görülmektedir. Sınırları tanımlı doğal morfolojik yapı niteliklerini kaybederek yerini farklı bir eşik olarak ortaya çıkan ulaşım arteri ve dolgu alanları üzerine kurulu lojistik tesislere bırakmıştır. İmalathaneler, lojistik alanlar ve tır parkları dere yatağının tamamını kaplayarak, su emilimini ortadan kaldıran geçirgen olmayan yüzeyler oluşturmuştur. bu alanların kentsel tarım alanları ya da rekreasyon alanları olarak değerlendirilmesi düşünülmelidir. Eşiğin iki tarafını birbirine bağlayan yaya akışının sağlanması düşünülmelidir.
- Yakın zamanda görülen en önemli mekânsal farklılaşma, noktasal müdahalelerle mimari ölçekte kalan kentsel dönüşüm çalışmalarıdır. Konut dokusunun arttığı fakat buna paralel açık alanların azaldığı görülmektedir. Basın ekspres aksının her iki yakasında yüksek katlı konut, ticaret ofis blokları oluşmaktadır. Konut dokusunda sokak ve yapı ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi ve mahalle merkezlerini tanımlayan odaklaşmaların güçlendirilmesi ve kamusal alan kullanımının artırılması gerekmektedir.
- Doğuda bulunan sırt üzerinde sanayi alanlarının oluşturduğu eşik, konut dokusunu sınırlamakta ve akışı engellemektedir. Sırt üzerindeki ulaşım aksına bağlantıların güçlendirilmesi gereklidir.

Uygulamayla zaman-mekân matrisi üzerinden kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler matris üzerinde informatik yöntemlerle geliştirilerek, sayısal değerler üzerinden desteklenmelidir. Değerlendirmenin amacı kentsel morfolojiye bütüncül yaklaşım yöntemini deneyimlemek ve çalışma alanının mekânsal kimliğinin sürdürülebilirliği ile ilgili yönlendirici ilke kararlarının elde edilmesidir.

KAYNAKLAR

- Birik M. (2011) "Kentsel Mekânın Değişim Sürecinde Transformasyon ve Deformasyon", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
- Eco, U., (2009) Açık Yapıt, çev. Y. Şahin, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Büyük Şehir Belediyesi (2009) 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu, s.596
- Krier, Rob (1991) Urban Space, Academy Edition, London, Fifth impression.
- Kropf K.S. (2009) Aspects of Urban Form. Urban Morphology, International Seminar on Urban Form (revised version - 23 March 2009); 13 (2), 105-120.
- Lukez, P. (2007) Suburban Transformations, Princeton Architectural Press, New York.
- Norberg-Schulz, C. (1971) *Existence, Space and Architecture*, Praeger Publishers, New York.
- Özbek, M.; Başkavak M. (2014) "Giriş: Köksap Nedir?" "Yersiz Yurtsuzlaş(tır)ma / YenidenYer Yurt Edindirme", Sutton D.; Martin-Jones, D.(2008), *Yeni Bir Bakışla Deleuze*, Çev. Özbek, M.; Başkavak M., Kolektif Kitap Yay., İstanbul, 21-27.
- Trancik, R. (1986) Finding Lost Space, Theories of Urban Design. Van Nostrand Reinhold, New York
- 3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary (1940) Eötvös University, Department of Cartography and Geoinformatics, <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> Erişim tarihi: 01/12/2015